

СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ“

ФИЛОСОФСКИ ФАКУЛТЕТ

КАТЕДРА „РЕТОРИКА“

СТАНОВИЩЕ

за дисертационния труд на тема:

**„ПРОМЕНИ В НЕВЕРБАЛНИТЕ КОДОВЕ В ПУБЛИЧНАТА КОМУНИКАЦИЯ
В УСЛОВИЯ НА ГЛОБАЛНОТО ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВО ЗА ЗДРАВЕТО –
COVID – 19“**

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ по професионално
направление 2.3. Философия (Реторика – Невербална комуникация)

Докторант: Кремена Стефанова Дачова, редовен докторант в катедра „Реторика“ на
Философски факултет на СУ „Св.Климент Охридски“.

Научен ръководител: доц. д-р Герасим Петрински

Рецензент: проф. д.ф.н. Величко Руменчев

Данни за докторанта и докторантурата

Кремена Дачова е завършила спец. „Философия“ и има магистърска степен по „Организационна психология“. Придобила е следдипломна квалификация по „ПР и реклама“. Тя е зачислена като редовен докторант със Заповед № РД 20-1232/12.07.2019 г.

Всички дейности, предвидени в утвърдения индивидуален план на докторанта, са изпълнени акуратно и са предадени съответните отчети, приети на редовни катедрени заседания на катедра „Реторика“ през съответните академични години. Спазени са изискванията за набиране на минимум 60 кредита годишно от обучителна, педагогическа и научна дейност. Възползвала се е активно от възможностите за тренинги и обучения в чужбина, по-конкретно в Испания (три обучения), Хърватска, Кипър и Полша. В рамките на докторантурата си Дачова е публикувала седем статии в реферирани издания в научното поле на дисертацията, участвала е в две конференции, и е спазила минималните наукометрични изисквания, предвидени в ЗРАС. В допълнение трябва да се подчертае и активната ѝ дейност за популяризиране на реториката и теорията на комуникацията в различни популярни и специализирани издания, както и в радио- и телевизионни предавания.

Докторантката е отчислена с право на защита в законоустановения срок на катедрено заседание, проведено през месец юни 2023 г., като бяха спазени съответните срокове според законовите и подзаконовите разпоредби и според Правилниците на СУ „Св. Климент Охридски“. Вътрешното обсъждане на дисертационния труд беше проведено на разширено заседание на катедрения съвет на катедра „Реторика“. По време на предварителното обсъждане бяха направени забележки и препоръки към докторантката по текста на дисертацията – както методологически, така и съдържателни. След това единодушно беше гласувано за допускане на труда до публична защита с членове на научното жури: /вътрешни/ доц. д-р Яна Събева, доц. д-р Герасим Петрински, /външни/ проф. д-р Маргарита Пешева, доц. д-р Стела Ангова, доц. д-р Росица Йорданова. В този си състав научното жури беше утвърдено със заповед № РД-38-412 от 14.7.2023 г. въз основа на съответното решение на ФС на Философски факултет. На първото си заседание научното жури избра за свой председател доц. д-р Герасим Петрински и определи за провеждане на публичната защита датата 27 октомври 2023 (петък) от 16 ч. Всички процедури по

процедурата, предвидени от закона и правилниците на СУ „Св. Климент Охридски“, бяха спазени.

Данни за дисертацията

Темата на дисертационния труд напълно отговаря на съдържанието му. Тя се отличава със своята актуалност в контекста на сериозните промени, които претърпяха комуникативните практики, респективно комуникативните теории в условията на пандемията от Ковид-19 (вж. с. 1-4 и 5-8 от дисертацията). Макар да използва неологизъм, Дачова е напълно права да говори за медийното „еднотемие“, свързано с пандемията (с. 201). Невербалната комуникация е научно поле, което през последния половин век се разви много сериозно, но неговата динамика в условията на принудителна фрагментация на обществото безспорно е важен обект на изследване със сериозна практическа приложимост. Смятам, че избраната от Дачова тема дава сериозни заявки за засилване на интереса в областта на кризисната реторика и ПР, които се разработват активно и от други колеги в катедра „Реторика“ и в други научни и образователни звена в страната.

Структурата на дисертацията е ясна, точна и отговаря на съдържанието на труда. Изследването е с обем 350 страници и включва увод, четири глави, заключение и основни изводи и приноси на докторанта, цитирани източници, използвана литература и седем приложения със снимков материал. В диспозиционно отношение текстът е разпределен адекватно на темата. Прави впечатление обаче големият обем от дисертацията, посветен на общ обзор на характеристиките и спецификите на реториката като наука и на особеностите на невербалната комуникация (общо около 150 с.). Макар и необходима за яснотата на понататъшното изложение, докторантката е можела да намали сериозно тази част от труда си – особено предвид общия му голям обем. Приложенията, които съдържат предимно снимков материал, допълват ефективно текста и следват напълно съдържанието му. В електронния вариант на дисертацията липсва заглавна страница, което, разбира се, не накърнява труда в съдържателно или аргументативно отношение. Съдържание е включено в автореферата, но не и в основния текст. Източниците са цитирани към всяка глава, което безспорно придава нагледност, но не е напълно приета практика.

В увода (с. 1-14) се прави кратък общ обзор на научната литература по разглеждания проблем и се установяват коректно и според установената в научната област практика терминология (терминологична матрица), цел, предмет и обект на изследването (източници), хронологичен период, хипотеза, методология, подход и методи на изследването (с. 8-12). Подчертават се двата аспекта на *целта, задачите и обекта* – от една страна става дума за анализ на динамиката на невербалната комуникация в световен план, а от друга се разглеждат конкретните промени в България. РАЗЛИКА МЕЖДУ ПОДХОД И МЕТОД? Чрез тази ясна формулировка трудът има съответните атрибути, необходими за съставяне на научно изследване. *Изследваните източници* адекватно отразяват темата, която си е поставила Дачова, и са разпределени в две основни групи; първата от тях включва публичните изяви на няколко световни лидери (Доналд Тръмп, Джо Байдън, Владимир Путин, Ангела Меркел и Борис Джонсън) и двама български такива (Румен Радев и Бойко Борисов). Този подбор обаче по необходимост ограничава до известна степен темата на изследването, доколкото се съсредоточава преди всичко върху официалния публичен дискурс на много високо ниво. *Предметът на изследването* (динамиката на невербалното поведение в условията на световна здравна криза) е в достатъчна степен дефиниран и напълно отговаря на по-нататъшното изложение. *Хипотезата* на изследването се отнася до възможността за дефиниране на „Комуникация по време на криза“ като специфичен дял на теорията на комуникацията, по-специално на невербалната комуникация. Формулираната *цел на изследването* може да доведе до използване на резултатите и в други аналогични трудове. В *методите на изследването* Дачова си поставя твърде амбициозна задача, комбинирайки в различните части на изследването си „анализ и синтез“, „реторичен аргументативен анализ“, „прагма-диалектически анализ на аргументативния дискурс, „мултимодален“ и „дискурсивен“ анализ. Трябва да подчертая като недостатък на тази формулировка липсата на достатъчно конкретизирани дефиниции за тези подходи. Значението им Дачова изяснява в хода на дисертацията, но те е трябвало да бъдат по-добре представени още в увода. Също така, по мое мнение, в заглавието на тази част от увода (с. 11) се наблюдава тавтология, доколкото термините „методология“, „подход“ и „методи“ не са разграничени за целите на изследването а, при обичайната им употреба, в огромна степен се припокриват. Приемам новаторския характер на труда, очертан на с. 11-12, както и изводите, предложени на с. 12.

Първа глава (с. 14-57) е посветена на предмета и обхвата на реторическата наука и изследванията върху публичната комуникация в общ план. Нейният обем е напълно съобразен със спецификите и размера на изследването. Разделена е на три основни части. В първата от тях се отделя внимание на реториката, нейното историческо развитие, класификации, и дялове (наречени „реторически канони“) (с. 14-44). Втората част, значително по-кратка, е посветена на публичната комуникация, нейната същност, историческо развитие, модуси и манипулативни аспекти (с. 44-52). Краткият исторически обзор наистина е кратък (с. 14-19) – такъв и трябва да бъде с оглед на темата на работата. Между другото, трябва да отбележа резервите си по отношение на включването на общ исторически обзор на реториката в дисертации на модерни теми – паралелите с историческото развитие на реториката и ораторството са не само приемливи, но и необходими, но такава цялостна под-глава е по-скоро излишна. В настоящия случай Дачова е смесила класификации на стила с общи реторически класификации (с. 17) (различаването на двете е било, впрочем, проблем за авторите на учебници и през Античността). Платоновата академия не е първото установено висше учебно заведение в Европа – първенството тук вероятно се пада на реторическата школа на Исократ. Крайно несъгласен съм с твърдението, че „през средните векове диалогичността получава надмощие над монолога“ (с. 30) – ако моят собствен кратък лекционен курс по история на старобългарското ораторство оставя такива впечатления, се ангажирам да положа всички усилия да го коригирам преди евентуална публикация. С оглед на темата, за мен е странна липсата на информация за развитието на изследванията по невербална комуникация през Античността – например в анонимната *Реторика към Херений* (ок. 87 г. пр.Хр.) и у Квинтилиан (ок. 91 г. сл.Хр.). Същите забележки важат и по отношение на краткия исторически преглед на развитието на петте фази в създаването на реторическото произведение, които съвпадат и с дяловете на реториката (с. 40). Тази класификация не е дефинирана от Аристотел, а Цицерон не е автор на *Реторика към Херений*. Термините *хереза* (*хевреза?* *εἰρησις?*) и *перур* (*перорация?* *peroratio?*) са очевидно сгрешени (с. 41).

Макар докторантката да представя накратко и други класификации, реторическите родове и видове са представени според тази на Величко Руменчев, обогатена на места с допълнителни теоретични модели (например с класическия модел на комуникацията, развит от Шанън и Уивър, с. 24 сл.) и общи теории (например на Д. Павлов и Я. Тоцева, с.

35). Разбира се, напълно обосновано, докторантката обръща внимание на относително доминиращия в наше време подвид на индиректната комуникация, а именно виртуалната. В контекста на реторическата класификация според броя на активните субекти Дачова предлага добавянето на „здравен спор“ към типологическите критерии на Павлов и Тоцева (с. 35), както и на нови критерии: „осведоменост и професионална експертиза“ и „агностичност на информацията“ (с. 37). Вторият от тях определено улавя важна специфика на кризисната реторика около пандемията от Ковид-19, макар да не съм съвсем съгласен с уместността на самото название на термина. Тя предлага и обособяването на специфични подвидове на реториката според целта на изказването и според темата на изказването (с. 39). Намирам, също така, представянето на дискурса около здравната пандемия през призмата на петте дяла на реториката (с. 43 сл.) за сполучливо. В края на главата се представят и различните модуси на публичната реч (модус на необходимост, на пожелателност, задължителност и др.), които ефективно допълват общата теоретична рамка на изследването, отговаряйки на въпроса „как“ се провежда дискурсът около Ковид-19.

Втора глава (с. 57-152) е с много голям обем и в нея се прави общ теоретичен обзор на невербалната комуникация и нейното практическо приложение, класификационни маркери, функции, кодови системи и дялове. Прави изключително добро впечатление, че докторантката далеч не се е ограничила само до стандартните изследвания в тази добре разработена област, а е представила многобройни трудове, прокарвайки ясно и аналитично разграничителната линия между научните текстове и тези с по-скоро популярна насоченост (с. 57-61). Акцентирам върху това, тъй като това научно поле се ползва с изключително голяма популярност и е изключително важно за изследвателя да умее да прави такава разграничение. Изключително добре са представени функциите на невербалната комуникация и е обърнато подобаващо внимание на ключовата за реториката аргументативна функция (с. 63-66). Отделено е място на „мултимодалната невербална комуникация“ с нейните интеркултурни аспекти и модели за ефективно приложение (с. 67-69), макар моето собствено мнение за теориите на Е. Хеминг, представени от Дачева, е по-скоро резервирано. Много подробно са разгледани отделните модалности (канални), по които протича невербалната комуникация, като докторантката не се е ограничила единствено с основните изследвания в България, а е положила усилия да почерпи информация и от оригинални изследвания. Все пак бих ѝ препоръчал да не приема толкова

категорично и еднозначно експеримента на А. Мерабиън за процентните пропорции на вербалното и невербално в общуването – макар че е представила много точно както характера на това изследване, така и ограничеността на неговите резултати, тя все пак е сложила прочутите 55% интонация, 38% жестикуляция и 7% съдържание дори и в заглавията на подглавите. Моделите на ефективна комуникация на Игън и Сикли, представени от докторантката към края на тази част от изследването, са изключително полезни практически. Дачова е приложила и свой собствен модел, приложим конкретно към променените изисквания към комуникацията по време на и след пандемията от Ковид-19 (с. 132-139), включващ задължението да пазим здравето на другите участници в общуването и да се ваксинираме. Докторантката е озаглавила този модел на английски език и ѝ препоръчвам да смени названието “audithory” (sic!) с „audience“, тъй като първата от тези думи е прилагателно и означава „слухов“, не „аудитория“.

Трета глава (с. 152-242) е посветена на различните типове кризи, на ролята на емоцията, и на общите аспекти на комуникацията в кризисна ситуация. Тя също е с много голям обем, което намирам за сравнително закономерно от гледна точка както на сложността на понятието, така и на темата на изследването. Тази част от изследването е построена логично и ясно. Кризите са типологизирани предимно от гледна точка на своята продължителност и географско разпространение. В следващата част от главата е обърнато внимание на психологическите и комуникативните аспекти на тези емоции, които са ключови за епохата на Ковид-19: тъга, отвращение, гняв, и страх, като са представени и скъли на различните ѝ нюанси (с. 156, 159, 161, 167). Обърнато е внимание на есенциалната роля на емоционалната интелигентност при справянето с отрицателните последствия от глобалната пандемия и при общуването в такива кризисни условия (особ. с. 175-181). Представянето на емоционалните аспекти на здравната криза е в пряка връзка с комуникативно-дискурсивните трансформации, които тя налага в реториката. Препоръчвам на докторантката да избягва излишно позоваване на етимологии, особено недовършени. На с. 200 тя извежда думата *комуникация* от латинското *communico*, отбелязвайки правилно, че коренът ѝ е „*mun*“, без обаче да запознае читателя с изконното значение на индоевропейския корен **moj-n-*, който първоначално означава „промяна, размяна“. Българският глагол *с-мен-ям* е от същия произход, с обичайната трансформация на древния дифтонг *oj* на старобългарски в ятова гласна. На латински „*munus*“ означава „задължение“.

Не виждам обаче, с какво тази информация е полезна за конкретната тема на изследването. Дачова сполучливо се е насочила към представяне на общите аргументативни аспекти на НВК в условията на криза към Аристотеловите *логос*, *патос*, и *етос*, подчертавайки относително повишеното значение на етоса, макар че изложението на тези фундаментални способности за убеждаване на моменти е неточно (с. 203-208). Анализът на медиите, средствата за медийна манипулация (особено в контекста на глобалната пандемия), и най-вече правилното ориентиране към методологическия инструментариум на Ноам Чомски и неговата теория за разсейващите стратегии, е изключително ефективен и качествен (с. 209-218, особ. с. 210). Същото мога да кажа и за обзора на манипулативните стратегии, чрез които медиите влияят върху модерните общества.

Четвърта глава (с. 245-315) е посветена на конкретните особености в невербалното поведение, констатирани по време на пандемията от Ковид-19. Тя е и ядрото на изследването, като в нея е съсредоточен основният му приносен характер (без това да означава, че останалите глави не са също иновативни). В началото Дачова представя изчерпателно и точно целевата група и критериите за подбор, както и възприетата от нея методология за неговия анализ (242-247). Докторантката поставя акцент върху официално приети политики в света и в България, като изключва от целевата си група т.нар. „нетокрация“ (глобална „каста“ от хора, които контролират информацията в Интернет) поради нейната мултинационалност. Тя използва „мултимодален подход“ при изследването на конкретните комуникативни актове, без да изгубва от поглед ситуативната употреба на невербалните канали за общуване. Смятам тази част от нейната дисертация за изключително ясно структурирана. Анализът на използвания материал (част от който е онагледен в приложенията към отделните части) е изчерпателен и коректно направен.

Заклучението (с. 316-348) в действителност само по себе си представлява отделна глава от изследването. То е изчерпателно и ефективно допълва и конспектира съдържанието.

Научен апарат

Научният апарат (цитиранията и библиографията) отговаря на изискванията за научен текст. Както споменах по-горе, докторантката е възприела не съвсем типичната практика да представя изследванията, на които се е позовала в края на всяка глава. Разбира се, не смятам, не смятам, че тази особеност накърнява по някакъв начин качествата на разработката ѝ.

Академичен език и употреба на терминология

Дачова спазва принципите на академичния език и стил, макар да се наблюдават (съвсем спорадично) някои грешки (например „в предвид“, с. 114) и недовършени изречения (например „във въстъпителната си студия към...“, с. 199). Стилът ѝ на моменти се отличава с неочаквана експресивност, не съвсем типична за академичен текст. Доколкото подобна особеност не ощетява по никакъв начин качествата на текста ѝ, като филолог я поздравявам за това.

Автореферат

Авторефератът представя нагледно и точно всички тематични части от дисертацията. Той е в достатъчна степен информативен и отговаря на нормативните изисквания.

Публикации

В рамките на обучението си Дачова е публикувала седем статии в рецензирани списания и сборници. Тези изследвания са изцяло съобразени с темата на изследването, чийто продукт е предложението за публична защита дисертационен труд. Чрез тях докторантката е изпълнила и сериозно е надхвърлила минималните нормативни изисквания за публикационна дейност, предвидени от законите и от правилниците на СУ „Св. Климент Охридски“.

Научни приноси

В заключението (с. 348-350) са формулирани основните приноси на дисертационния труд. Те са разпределени в две групи: теоретично-методологически (седем приноса) и практико-приложни (три приноса). Макар да ги приемам (при забележките, отбелязани по-горе), все пак трябва да подчертая, че теоретично методологическите приноси всъщност в голямата си част представляват по-скоро изводи. Бих ѝ препоръчал да ги преформулира при евентуално издаване на изследването си.

Заключение

Предложеният за публична защита дисертационен труд отговаря на формално-процедурните изисквания за такъв тип изследване. От съдържателна гледна точка той се отличава с оригиналност и има висока научна стойност. От стилистично-дипозиционна гледна точка изследването е нагледно структурирано и ясно на съдържателно и езиково равнище. На базата на гореказаното и въпреки отбелязаните дребни недостатъци, които не влияят по решаващ начин на качеството на дисертационния труд, без колебание препоръчвам на уважаемото научно жури да присъди на докторантката Кремена Дачова ОНС „доктор“ по научно направление 2.3.Философия (Реторика) и ще гласувам уверено „за“ на заключителната процедура по публична защита.

София,

/доц. д-р Герасим Петрински/